

रामोशी समाजाची सामाजिक आणि सांस्कृतिक ओळख

श्रीमती सविता लालासो मदने

सहायक शिक्षिका,

शेठ लक्ष्मीदास भास्कर हायस्कूल, पनवेल

मेल : savita.madane2@gmail.com

प्रस्तावना :

भारतीय समाज हा विविध धर्म, भाषा, वंश, जाती आणि जमातींनी बनलेला आहे. त्यामुळे जीवनशैलीच्या बाबतीत सामाजिक व्यवस्थेत विविधता आहे. भारतीय समाजाचा एक महत्त्वाचा घटक असलेल्या समाजातील जाती आणि जमातींच्या मुक्ततेनंतर ६० वर्षांनंतरही, लोक आजही सामाजिकदृष्ट्या मागासलेले आहेत. रामोशी ही अधिक कमाई करण्यासाठी कठोर परिश्रम करणाऱ्या भटक्या जमातींची एक जमात आहे. भारतीय सामाजिक व्यवस्थेचा एक अपरिहार्य घटक, “महाराष्ट्रातील पुणे, सांगली, सोलापूर, सातारा, कोल्हापूर, औरंगाबाद आणि काही इतर जिल्ह्यांमध्ये रामोशी समाज कमी-अधिक प्रमाणात आढळतो.”^१ रामोशी समाजाच्या रीतिरिवाज, खाण्याच्या सवयी, राहणीमान, भाषा, सामाजिक ठिकाणे, रीतिरिवाज, परंपरा, रीतिरिवाज, श्रद्धा, कला, लोकसाहित्य, लोककथा, क्रीडा क्षेत्रातील योगदान, एकूणच शैक्षणिक स्थिती आणि शैक्षणिक स्थिती यांचा अभ्यास करणे महत्त्वाचे आहे. रामोशी समुदायाबद्दलची माहिती लिखित स्वरूपात क्वचितच उपलब्ध आहे. गावापासून थोड्याच अंतरावर असलेल्या स्वच्छ हवेत, मुबलक पाणी, गुरांसाठी कुरणात रामोशी समाज राहतो. आज या समाजाचीही अशीच परिस्थिती आहे.

रामोशी समाजात पितृसत्ताक व्यवस्था अस्तित्वात आहे. “प्राचीन काळापासून आजपर्यंत रामोशी समाज हा संयुक्त कुटुंब व्यवस्था आहे.”^२ ही पद्धत महाराष्ट्रातील सर्व जिल्ह्यांमध्ये प्रचलित असल्याचे दिसून येते, परंतु आज रामोशी समाजातील काही कुटुंबांमध्ये शिक्षण आणि रोजगारासाठी शहरात गेलेल्या कुटुंबांमध्ये स्वतंत्र कुटुंब व्यवस्था प्रचलित आहे. शिक्षणामुळे व्यक्तीचा सर्वांगीण विकास होतो. ती व्यक्ती वैचारिकदृष्ट्या शक्तिशाली असते. योग्य आणि अयोग्य याची जाणीव व्यक्तीमध्ये निर्माण होते. व्यवसायाचे ज्ञान प्राप्त होताच, ते आवश्यक दृष्टिकोन आणि विशिष्ट सामाजिक विचारसरणीत तयार होतात. अर्थात, आपली आर्थिक आणि

सामाजिक परिस्थिती आपल्याला मिळणाऱ्या शिक्षणावर अवलंबून असते. शिक्षण मिळालेला समाज किंवा शिक्षण मिळालेला समाज आर्थिक आणि सामाजिकदृष्ट्या समृद्ध होता. शिक्षणापासून वंचित असलेल्या समाजाची सामाजिक आणि आर्थिक परिस्थिती कमकुवत राहिली.

रामोशी समाजाचे सामाजिक जीवन

आजपर्यंत इतिहास लिहिताना, राजा-महाराजांच्या इतिहासापलीकडे कोणताही इतिहास लिहिलेला नाही. परंतु आता इतिहास लेखन वर्ग खुला झाला आहे. भारतीय सामाजिक जीवनात हजारो जाती आणि जमातींचा इतिहास लिहिणे आव्हानात्मक आहे. इतिहास एकतर्फी असू शकत नाही. त्याला अनेक बाजू असू शकतात. इतिहास देखील वेगळा आहे. त्याचप्रमाणे, इतिहास लेखन ही केवळ ऐतिहासिक आणि राजकीय लेखनाची आवश्यकता नाही. भारतातील हजारो जाती आणि जमातींचा इतिहास इतिहासात संपूर्ण इतिहास लिहिण्याच्या संदर्भात लिहिला पाहिजे. त्यानुसार, विसाव्या शतकातील महाराष्ट्रात रामोशी समाजाच्या सामाजिक जीवनाचे अनेक रूपरेषा आहेत. या विविध पैलूंबद्दल जागरूक असणे महत्वाचे आहे.

गावातील रामोशी समुदायाचे स्थान

मराठा शासनातील गावातील ग्रामव्यवस्थेत, रामोशी समुदायाला "बलुतेदार" म्हणून मान्यता होती. बारा "बलुतेदारां" प्रमाणे, रामोशी हा समाजाचा पारंपारिक व्यवसाय नव्हता, परंतु त्या वेळी, गावाचे रक्षण करणे ही "रामोशी समुदायाची जबाबदारी होती. तो रामोशी समुदायाचा व्यवसाय देखील मानला जात असे."³ गावातील शेतकरी, पाटील आणि गावकरी, रामोशी समुदायाला पैसे देत असत. त्याला 'बलुते' असे म्हटले जात असे. काही गावांमध्ये रामोशी समुदायाला 'इनाम' म्हणून जमीन देण्यात येत असे. "रामोशींनी केवळ राज्यव्यवस्थेतच नव्हे तर ग्रामीण राज्यातही समुदायाला सामावून घेतले. म्हणूनच, मराठाशाहीच्या स्थापनेपर्यंत रामोशी समाज महाराष्ट्राच्या इतिहासात त्याच्या सचोटी आणि प्रामाणिकपणासाठी प्रसिद्ध आहे."⁴ रामोशी समुदायाने पुढील गावांमध्ये या काळजीवाहकाचे काम स्वीकारल्याचे दिसते.

रामोशी समाजाचे हिंदू धर्मात स्थान

रामोशी समाजाचे धार्मिक विचार हिंदू धर्मासारखेच आहेत. बरेच लोक रामोशी समाजातील वारकरी संप्रदायाचे आहेत. असे मानले जाते की रामोशी समाजातील लोक एकेकाळी लिंगायत होते. कारण आजही लिंगायत लोक जंगम पुरोहित म्हणून काम करतात. ते स्वतःला रामभक्त मानतात आणि मांसाहारी प्राण्यांपासून दूर राहतात. त्यापैकी काही महादेवाला सर्वोच्च देव

मानतात आणि लिंगाची पूजा करतात. काही जण खंडोबाची पूजा करतात, पण ते मांसाहारी असतात.

खंडोबा हा पूर्वी देवाचा आवाज होता असे मानले जाते, रामोशी समाजातील लोक महादेव आणि विष्णू यांची पूजा करतात. “तसेच, इतर लहान देवता वेताळ, भैरोबा, अंबाबाई, फिरंगाई, नवलाई यांची पूजा करतात, तर काही वाघ्या. त्याचप्रमाणे, मुले दोआन बकरी, कोंबड्यांचा बळी देऊन या देवांना संतुष्ट करण्याचा प्रयत्न करतात.”^५ हिंदू धर्मातील सर्व धार्मिक विधी रामोशी समुदायाद्वारे पाळले जातात. यात्रेकरू देवाच्या सान्निध्यात राहतात. मलेरिया रोखण्यासाठी बकरे, कोंबड्या मारियाई, लक्ष्मीई किंवा शितलादेवीला अर्पण केल्या जातात. आध्यात्मिक गुरु रामोशी समाजातील लोकांना "गोसावी" म्हणतात.

लग्नानंतर, प्रत्येक व्यक्ती कोणत्या ना कोणत्या गोसावी गुरूचा शिष्य बनतो. “गोसावी हा पिढ्यानपिढ्या त्या घराचा स्वामी असतो. हे गुरू सहसा जंगम, देशमुख आणि ब्राह्मण असतात.”^६ तसेच, रामोशी जमातीमध्ये, खंडोबाची मुले-मुली सोडून देण्याची किंवा खंडोबा मुलींशी लग्न करण्याची परंपरा आहे. अशा देवत्याग केलेल्या मुलीला मुरुली म्हणतात आणि मुलाला वाघ्या म्हणतात. वाघ्यामुरुली नृत्य आणि जागृती कार्यक्रम विचलित केले जातात. “रामोशी समाजातील लोक कोणत्याही चांगल्यासाठी जय मल्हारच्या घोषणेपासून सुरुवात करतात. खंडोबा यात्रेत देवाचा कातिया उचलण्याचा पहिला मान रामोशी समुदायाला दिला जातो.”^७ रामोशी समाजाच्या पोशाखात धोतर, सदरे, गळ्यात ताईत, कानात बाळे आणि एका हातात चांदी असते. महिला नौ वारी हातमागाच्या साड्या आणि ब्लाउज वापरतात.

निष्कर्ष

भारतात सुमारे ६० लाख लोक भटकंती आणि मुक्त समाजात आहेत. सर्वात धक्कादायक म्हणजे यातील अनेक भटक्यांना कोणत्याही सरकारी विभागात कोणत्याही प्रकारची माहिती नसते. त्यांच्याकडे ते भारताचे नागरिक असल्याचा पुरावाही नाही. याचे मुख्य कारण म्हणजे हे लोक अनेकदा गावोगावी भटकतात. अत्यंत गरिबी, निरक्षरता आणि जगण्याच्या साधनांच्या अभावामुळे हे लोक जीवनाच्या मुख्य प्रवाहापासून दूर राहिले आहेत. आणि सर्वात महत्त्वाचे म्हणजे, अशा सुमारे २०० भटक्या जमातींना ब्रिटीश सरकारच्या काळात गुन्हेगार म्हणून नोंदवण्यात आले होते. त्यांच्यावर फौजदारी गुन्हा दाखल करण्यात आला होता. १९५२ मध्ये त्यांची सुटका करण्यात आली. म्हणजेच स्वातंत्र्यानंतर सुमारे पाच वर्षे या लोकांना पोलिस आणि सरकारचा फटका सहन करावा लागला.

विसाव्या शतकात, लग्नाच्या व्यवस्थेत बदल झाल्यामुळे रामोशी समुदायाचा गावातील प्रगत लोकांशी संपर्क बदलला. रामोशी समाजाच्या पूर्वीच्या विवाह संस्थेत हुंडा, बालविवाह या प्रथेत आमूलाग्र बदल झाला आहे. पारंपारिक अर्थव्यवस्थाही बदललेली दिसते. रामोशी समाज

अनौपचारिक शिक्षणाऐवजी औपचारिक शिक्षणाचा वापर करत असल्याचे दिसून येते. राहणीमानही बदलले आहे. परिणामी, पारंपारिक अनौपचारिक शिक्षण संस्थांची वैशिष्ट्ये कमी होऊ लागली आहेत. जात पंचायतीचे अस्तित्व हळूहळू नष्ट होत असल्याचे दिसून येते. धर्माचा रामोशी समाजाच्या सामाजिक जीवनावर मोठा परिणाम होतो जेव्हा तो समाजाच्या सामाजिक जीवनावर ओढवतो. रामोशी समाजात, अंधश्रद्धा, चालीरीती, रूढी आणि परंपरा पाळणाऱ्या लोकांचे प्रमाण दिसून येते. आजही. त्याच वेळी, रामोशी समाजातील लोकांचा देवतांवर, त्यांच्या कुटुंबांवर, त्यांच्या कुटुंबांवर, त्यांच्या जीवनशैलीवर, त्यांच्या विवाह पद्धतींवर, रामोशी समाजाचा धर्म, रामोशी समाजाचे आरोग्य, कुटुंब नियोजनाचे प्रमाण, राहणीमान व्यवस्था इत्यादींवर विश्वास आहे.

संदर्भग्रंथ

१. रामोशी.कॉम
२. कॅप्टन अलेक्झांडर मॅकिंटोश, (१८३३), "रामूसी जमातीच्या उत्पत्ती आणि सध्याच्या स्थितीचा लेखाजोखा", अमेरिकन मिशन प्रेस, मुंबई, पृष्ठ क्रमांक - ९७
३. न्हारे शंकर, (२००१), "उमाजी राजे," कॉन्टिनेंटल प्रकाशन, पुणे, पृष्ठ क्रमांक - ३४
४. सर. जदुनाथ सरकार शिवाजी आणि त्यांचे टाइम्स पृष्ठ क्रमांक ३९
५. एंथोव्हेन आर.ई., (१९९०), "द ट्राइब्स अँड कास्टेस ऑफ बॉम्बे, खंड तिसरा, जे. जेटली फॉर एशियन एज्युकेशनल, सर्व्हिसेस नवीन दिल्ली मद्रास, पृष्ठ क्रमांक - १७६८
६. Ibid, 302
७. महाराष्ट्र सरकार - महाराष्ट्र राज्य राजपत्र सातारा जिल्हा, महत्त्वाचे जाती आणि जमाती, पृष्ठ क्रमांक - ९३